

XIX əsrin ilk onilliklərindən XXI əsrin ikinci onilliyinin sonunadək Azərbaycan xalqı obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən xeyli itkilərə məruz qalmışdır. İtirdiklərimizin necə əks olunmasını tarix elmində daha aydın şəkildə görmək mümkündür.

XIX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın şimal torpaqları Rusiya işğalına məruz qaldıqdan sonra xalqımızın öz köklü irsindən uzaqlaşdırılması istiqamətində bir çox "məqsədyönlü tədbirlər" görüldü. Azərbaycan tarixinin əksər məsələləri Sovet hakimiyyəti illərində (1920-1991) də təhrif olunmuş, saxtalaşdırılaraq irəli sürülmüş ideoloji tələblərə uyğun surətdə "ışıqlandırıldı".

İmperiya mərkəzi

hər vasitə ilə Azərbaycan xalqının (habelə digər SSRİ xalqlarının) mühüm tarix problemlərinin həllolunmaz səviyyədə qalmasına can atır, "xalqlar dostluğu" ideyasını təbliğ etməklə asılı xalqların tarix yaddaşını zəiflətməyə, onların özünütanıma prosesini ləngitməyə çalışır, yalnız rus mədəniyyətini "dünya səviyyəsinə uyğun olan dəyərlər sistemi" kimi təbliğ edir, diqqəti "rus amilinin geridə qalmış xalqlara mədəniləşdirici təsir göstərməsi faktı"na cəlb edirdi.

Həmin dövrdə Azərbaycan tarixinə həsr olunmuş əsərlərin əksəriyyətində "Rusiya-Azərbaycan münasibətləri, əlaqələri" bölməsi vacib, məcburi ünsürə çevrilmişdi.

Təsadüfi deyildir ki, ən azı orta təhsil almış Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyəti milli tarix faktlarından daha çox Rusiyanın keçmişinə aid olan faktları daha yaxşı bilirdi. Lakin Azərbaycan xalqının öz tarixindən uzaqlaşması prosesi 1991-ci ilin sonlarında davam etdi, mütərəqqi olan əks-proses başlandı.

Bu məqamda

XX əsrin II yarısında "Amerika tarixinin fəlsəfəsi" əsərini (1984) yazıb nəşr etdirmiş Leopoldo Seanın hal-hazırda da öz aktuallığını itirmemiş fikri yada düşür:

"Hər bir xülya kimi öz tarixi keçmişindən imtina etmək və xarici ölçülər əsasında yenidən qurulmaq cəhdləri

özünü doğrultmur. Öz keçmişindən imtina etmək mütləq mənada qeyri-mümkündür" (Leopoldo Sga. Filosofiya amerikanskoy istorii. Moskva: 1984, c.11).

XIX-XX əsrlərdə

itirdiklərimizi unutmaq, bu itkiləri yad dəyərlərlə əvəz etmək, acı gerçəkliklərlə barışmaq da qeyri-mümkündür.

Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşı ölməzdir. Biz həmin əsrlərdə Azərbaycan Respublikasının Qarabağ bölgəsini də itirmişik və bu itki ilə barışa bilmərik!

Qısa müddət ərzində altı elmi əsər nəşr etdirmiş vətənpərvər tarixçi, 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə "Tərəqqi" medalı ilə təltif olunmuş, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Yunis Rza oğlu Hüseynov məhz milli tarixi yaddaşın fəallığına xidmət edir. 2019-cu ildə Bakıda, "Afpoliqraf" mətbəəsində nəşr olunmuş "Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin tarixi" (208 s.) kitabı alimin bu yöndə xidmətinin növbəti nümunəsidir.

"Yaddan çıxılmaz Qarabağ" deyimi Yunis Hüseynovun yeni əsərində də aparıcı bir xəttə malikdir. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin tarixini dərinləndirən, bu tarixin ən azı 70-80 ilinin canlı şahidi olan Y.A.Hüseynov bizə bölgə tarixinin tamamlanmış elmi araşdırma nümunəsini təqdim etmək iddiasından uzaqdır. O, yalnız Qarabağ bölgəsinin tarixi ilə bağlı olan bilgilərini oxucularla bölüşmək, vətəndaşlarımızda tarixi yaddaşı təzələmək, yaşatmaq arzusundadır. Müəllif yeni kitabını nəşr etdirməklə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi tarixinin öyrənilməsi, mövzuya dair qaynaqların, sənədli materialların tənqidi təhlili, kompleks elmi tədqiqi, bu tarixin beynəlxalq miqyasda təbliği istiqamətlərində fəaliyyətin davam etdiril-

məsi zərurətini oxucuların nəzərinə çatdırır.

Yunis Hüseynov öncə (s. 10-104) Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin qədim tarixi, Qarabağ xanlığının yaranması, bu xanlığın əsas inkişaf mərhələləri, ictimai- iqtisadi və siyasi həyatı, təbii-coğrafi şəraiti haqqında geniş məlumat təqdim etmiş və ətraflı təhlil əsasında bu qənaətini nəzərə çatdırmışdır: "Qarabağ Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyidir. Qarabağ bəşər tarixində yalnız bir millətə - Azərbaycan türklərinə mənsub olmuşdur və indi də belədir. Qarabağ mədəniyyəti vahid mədəniyyət olub yalnız Azərbaycan xalqına məxsusdur. Qarabağ Azərbaycanın cənnət məkanıdır. Qarabağ Azərbaycanın şah tacıdır" (s.103).

Y.R.Hüseynovun ermənilərin və onların havadarlarının 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Azərbaycan türklərinə, müsəlmanlarına qarşı törətdikləri soyqırımı əməlləri barədəki mülahizələri (s. 105-170) ədalətin zəfər çalacağına əminlik hissi ilə seçilir. Qeyd edək ki, Rusiyada baş vermiş 1917-ci ilin oktyabr siyasi çevrilişindən sonra bolşevik, Sovet rejimi 1918-ci ilin mart ayında Brest-Litovskda Almaniya ilə separat sülh müqaviləsi bağlayaraq "yenilənmiş" Rusiyanın Birinci dünya müharibəsindən çıxmasını təmin etdi. Sovet rejimi müxtəlif cəbhələrdən təxsis olunmuş minlərlə əsgəri əski imperiya ərazisində "yeni hakimiyyətin əsaslarını möhkəmləndirmək işinə" cəlb etdi.

Rusiya ordusundan

təxsis olunmuş beş min erməni əsgəri Bakıya gətirildi. Y.R.Hüseynov qeyd edir ki, "yalnız Bakıda "Qırmızı qvardiya" adı ilə yaradılan 10-12 min nəfərlik ordunun 70 faizi ermənilərdən ibarət idi (s.105).

Sovet rejiminin dəstəyinə arxalanan ermənilər həmin dövrdə Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı

geniş miqyaslı soyqırımı əməllərini törətdilər. Şamaxıda, Qubada, Xaçmazda, Lənkəranda, Kürdəmirdə, Salyanda, Qarabağ bölgəsində bu genosid daha faciəli xarakter aldı.

Kitab müəllifinin fikrincə, bizim bu tarixi faktları, xalqımızın başına gətirilən müsibətləri unutmağa heç cürə haqqımız yoxdur.

Tədqiqatçı

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair 1993-cü il ərzində qəbul etdiyi dörd qətnaməsinin mətnini bu kitabına əlavə etməklə, "yuxarıda qeyd olunan qətnamələrin heç birinin Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilmədiyini" xatırlatmaqla diqqətimizi bir daha Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa olunması, Qarabağ bölgəsinin erməni işğalından azad edilməsi zərurətinə cəlb edir. O, ədalətin qalib gələcəyinə əmindir. Y.R.Hüseynovun bu əminliyinin əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyevin aşağıdakı müd-

dəaları durur: "Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Azərbaycan öz sərhədləri daxilində tanınmışdır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü toxunulmazdır, üstəlik daha bir erməni dövlətinin mövcud olması mümkün deyildir... Dağlıq Qarabağ tarixən Azərbaycan ərazisidir və o, ancaq yüksək muxtariyyət statusuna malik ola bilər". Qeyd edək ki, erməni işğalçıların qəsb etdikləri Azərbaycan torpaqları "Dağlıq Qarabağ" məkanından daha genişdir və həmin ərazilərin Azərbaycan Respublikası tərkibinə qaytarılması vəzifəsini müasir nəsil yerinə yetirməlidir.

Müəllif kitabın 123-132-ci səhifələrində Azərbaycan xalqının müxtəlif əsrlərdə itirdiyi tarixi-etnik torpaqlardan da bəhs etmişdir. Y.R.Hüseynov qənaəti budur: "Əsas vəzifə itirilmiş torpaqları geri qaytarmaqdan ibarətdir.

Siyasi, iqtisadi cəhətdən sürətlə inkişaf edən, hərtərəfli hərbi texnika ilə silahlanan Azərbaycan Milli Ordusu buna hazırdır. Bu işıqlı gün uzaqda deyil.

Azərbaycanın Milli Bayrağı tezliklə Qarabağın hər yerində dalğalanacaqdır" (s. 133).

Y.R.Hüseynov Azərbaycan Milli Ordusunun 2016-cı ilin aprel ayının əvvəlində "erməni işğalı altında olan torpaqlarımızın bir faizinin azad olunmasından" fərəh hissi ilə bəhs edir (s. 134-140) və nikbinliklə qeyd edir ki, "qələbənin yaşıl işıqları yanmaqdadır. Torpaqlarımız tezliklə azad ediləcək" (s. 139).

Kitabın müəyyən qismində

(s. 141-154) Azərbaycan Respublikasının erməni qəsbkarları tərəfindən işğal olunmuş yurd yerlərimizin (Şuşa, Xankəndi, Xocalı, Xocavənd, Ağdam, Cəbrayıl, Laçın, Qubadlı, Zəngilan) tarixinə müxtəsər nəzər yetirilir, əhalisinin sayı, ərazisi, iqtisadi potensialı və

s. haqqında konkret məlumatlar təqdim olunur.

Kitabın 156-176-cı səhifələrində Rusiya imperiyası və Qarabağ xanı arasında imzalanmış Kürəkçay müqaviləsinin (1805), Rusiya imperiyası və Qacar dövləti arasında bağlanmış, "Azərbaycanın iki hissəyə bölünməsinə özündə əks etdirən ədalətsiz" Güllüstan (1813) və Türkmançay (1828) müqavilələrinin mətnləri təqdim edilmişdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın tarixi bərədə ədəbiyyatında bu müqavilələr kifayət dərəcədə təhlil və tədqiq olunmuşdur. Lakin Y.R.Hüseynovun həmin müqavilələrin mətnlərini kitaba daxil etməsi təqdirəlayiqdir, çünki bu iş tarixi yaddaşımızın qorunmasına, yeniləşməsinə xidmət edir.

Müəllif

kitaba Şuşanın bəzi tarixi-memarlıq abidələrinin və təbiət mənzərələrinin fotosəkillərini əlavə etmiş, bununla da bizi itirdiklərimizin dəyərini bir daha duymağa, dərinləndirən anlamağa sövq edir, bizdə itirilmiş Vətən torpaqlarına qayıtmaq doğma yurdlarda yaşamaq və yaratmaq arzusunu gücləndirir.

Y.R.Hüseynovun yeni kitabı ilə tanışlıqdan sonra bir daha belə qənaətə gəlirik ki, Azərbaycan Respublikasının erməni qəsbkarları tərəfindən işğal olunmuş və müəyyən müddətdə itirilmiş əraziləri Azərbaycan Milli Ordusu qısa bir müddətdə faşist xislətli ermənilərinin əsarətindən xilas edəcək, öz ata-baba torpaqlarından müvəqqəti olaraq ayrılan soydaşlarımız geri qayıdacaqlar.

Xalqımıza şəərəfli xidmət yolunda vətənpərvər alim tarixçimizə yeni uğurlar arzulayırıq!

Keyirbəy Qasimov, AMEA A.A.Bakixanov adına Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix elmləri doktor